

Микола Мельник,
студент II курсу факультету
історії, педагогіки та психології
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

ДО ПОНЯТТЯ «НІГІЛІЗМ»: СВИТОГЛЯДНА ІНВАРІАНТА ЧИ СВІДОМА ПОЗИЦІЯ?

Нігілізм, як деяке людське світовідношення, був і залишається однією з важливих тем для дискусії доволі значної кількості філософів як минулого століття, так і сьогодення. Багато хто вбачає в ньому абсолютно аморальне явище, яке не призводить до нічого, окрім падіння людини, а інші – пробують віднайти тут єдино правильний життєвий шлях поведінки й дії, за своєю суттю імморалізм (у ніцшеанському значенні цього слова). У контексті даного питання більш детальний аналіз нігілізму стає необхідною складовою філософських розвідок. Через розрив між ідеалами та реальністю, цей світоглядно-філософський орієнтир змушує людину переосмислити свої погляди щодо власного існування та життєвих принципів загалом. Враховуючи це, спробуємо розібрати більш детально все те, що складає суть даного поняття, тобто нігілізм як такий.

Доволі чітко та конкретно поняття «нігілізму» подає Вольфганг Краус у своїй праці «Нігілізм сьогодні, або терплячість світової історії». Характеризуючи дане поняття, він зупиняється на тому, що нігілізм за своєю суттю постає як «заперечення особливого ґатунку: він відкидає наявні цінності, не визнаючи натомість ніяких інших». Важливим фактором у визначенні нігілізму є питання його джерела. Відомий культуролог вважає, що нігілізм проявляється через певні життєві обставини, тобто він постає «зі злості, ненависті, відчаю, розчарування, покори, байдужості, нудьги». Важливим у визначенні нігілізму є його етимологія. Сам термін походить від латинського «*nihil*», що буквально означає «ніщо». Крім загального визначення нігілізму, варто вказати основні моделі мислення у даному контексті. Таким чином виділяють: нігілізм батьків чи буржуазний нігілізм і, як відповідь йому, нігілізм дітей чи анархічний нігілізм; нігілізм чиновництва, матеріалістичний нігілізм, клерикальний і атеїстично спрямований нігілізм; академічний, позитивістський, естетичний нігілізм; деспотичний нігілізм; догматичний нігілізм [1, с. 9, 20, 11-14].

Цікавою є хронологія виникнення цього поняття, тобто, коли виник нігілізм як такий? Якщо брати до уваги найперші згадки про нього, то варто звернути увагу на період Середньовіччя. Тобто, «у XII ст. одна із церковних єресей, яка виступила з позиції заперечення догмату людської природи, яка присутня у природі Бога, носила назву «нігілізм». Знову ж таки, цей напрямок у філософії не виник одноомментно, враховуючи вище вказану

дату, варто усвідомити, що проблематика цього питання доволі потужно розвинулася у 18-19 столітті [6, с. 156].

Взагалі, термін «нігілізм» вживають у відношенні до багатьох концепцій і зустрічається він в різні історичні періоди зі своїми особливими акцентами. Тут цікавим є те, що його також застосовують для характеристики окремих філософських шкіл античності. Зокрема, до них варто віднести сократичні школи та кініків. Окрім цього, варто зазначити, що в широкому аспекті, нігілізм застосовують для означення течії неопозитивізму. Це пов'язано з тим, що для даного філософського напрямку «характерний історичний скептицизм, заперечення закономірностей суспільного розвитку, усіх попередніх філософських вчень і «традиційної» філософії як науки та ідеології» [3, с. 147]. Так чи інакше, нігілізм завжди був пов'язаний із запереченням та неприйняттям загальноприйнятого та благопристойного, зовнішньо влаштованого благополуччя, яке нехтувало змістовно-глибинним, інакшістю.

Безперечно, найбільш виразно осмислення цього поняття проглядається у Ніцше, з його критикою європейської культури та релігії, особливо християнства. Він наводить конкретні аргументи того, чому європейська культура з її так званими високоморальними релігійними принципами перебуває в стані занепаду та глибинної кризи, а християнство повністю втратило свою силу і вже не має місця у теперішньому суспільстві в цілому, бо воно (християнство) виродилось у «ненависть до духу, до гордості, смілості, свободи і *libertinage* (вільнодумства) <...> почуттів, усіх чуттєвих радощів, радості взагалі...» [5, с. 350].

З цією думкою Ніцше, не погоджується Бертран Рассел, який у своїй книзі «Історія Західної філософії» пише, що «закиди Ніцше проти християнства ґрунтуються на тому, що, на його думку, воно сприяє прищепленню рабської моралі... Ніцше не переймається метафізичною істиною чи то християнства, чи то якоїсь іншої релігії; переконаний, що немає жодної справді істинної релігії, Ніцше про всі релігії судить лише по їхніх соціальних наслідках... Французька революція і соціалізм, за Ніцше, своїм духом майже тотожні з християнством, Ніцше виступає і проти них, і проти християнства з однієї причини: він не бажає хоч якось визнавати рівність усіх людей». Що характерно, погляди Ніцше, щодо релігії не зациклювалися на одному лише християнстві. Так, він приділяв йому доволі багато уваги, з огляду на те, що найбільший відсоток серед релігій у Європі належить саме християнству. Проте, все ж він згадує і про буддизм, вважаючи, що він все ж не має піддаватися такій критиці, як наприклад, християнство. Характеризуючи нігілізм Ніцше у контексті християнської моралі, варто акцентувати увагу на моментах, які неможливо залишити осторонь. Окрім «смерті Бога» та відсутності потреби у будь-якій християнській моралі, Ніцше намагається повністю нівелювати поняття «християнської любові». Він подає її, як наслідок страху людини перед

своїм ближнім [7, с. 636-638].

Велику увагу у конкретизації питання нігілізму приділив М. Гайдеггер у статті «Європейський нігілізм». Він розглядає поняття нігілізму в контексті європейської історії та філософії. Гайдеггер аналізує те, як фактор зародження модерної філософії вплинув на виникнення умов для формування нігілізму. У своїх дослідженнях, він йде від філософських ідей Платона до Ніцше, показуючи, як поняття буття і сутності перетворюються та втрачають своє первісне значення в історії західної філософії. Ось таким чином Гайдеггер подає суть нігілізму у контексті європейської історії. Він визначає, що: «нігілізм є тим історичним процесом, в ході якого «надчуттєве» в його піковій висоті стає хитким і нікчемним, так що саме суще втрачає свою цінність та сенс. Нігілізм є самою історією сущого, коли повільно, але нестримно виходить на світ смерть християнського Бога. Не виключено, що в цього Бога ще довго будуть вірити і вважати його світ «реальним», «діючим» і «визначним». Хайдеггер акцентує увагу на тому, що наука, яка вивчає істину про суще є метафізикою. Проте, у контексті тематики нігілізму, як епохи в історії, він вказує на кінець метафізики. Але, за його твердженням, кінець метафізики не означає того, що разом з нею приходить кінець історії. Навпаки, він вказує, що нігілізм, є початком тої нової епохи, але аж ніяк не повним завершенням історії. Крім того, вводиться термін «класичний нігілізм». Автор, цей момент пояснює саме так: «Ніцше характеризує цим найменуванням свою власну «метафізику», розуміючи її як «відпир» всім раніше існуючим» [2].

Вище згаданий В. Краус, наголошує на основній причині появи нігілізму, вказуючи на те, що сам по собі нігілізм з'являється в ті моменти, коли зникають або занепадають релігії. Характерно, що якщо враховувати основні положення даного філософсько-світоглядного явища, то в цій думці немає нічого надзвичайного. Філософування про «ніщо» є абсолютно несумісним з таким поняттям як «Бог», бо воно повністю заперечує існування Вищого Розуму. Варто зазначити, що виникають випадки так званої половинчастості. Крім того, в окремих релігіях вже є закладені передумови та основні положення нігілізму. Якщо за приклад брати християнське вчення, то тут цей аспект проявляється у беззаперчній вірі в Бога і потойбічне, натомість повне нівелювання реальності, в якій людина живе [1, с. 15-16].

Висвітлюючи питання нігілізму, як важливої проблематики європейської історії та філософії, варто звернутися до творів, де вона безпосередньо описується та викладається. Таким чином, доцільно звернутися до твору Фрідріха Ніцше «По той бік добра і зла». Найперше варто почати з того, що Ніцше відкрито критикує релігію, де виступає проти традиційних релігійних уявлень і стверджує, що їхні цінності є джерелом нігілізму, бо «християнська віра – це жертвування від самого початку; жертвування всією свободою, всіма гордощами, всім

самоусвідомленням духу, і водночас уярмлення та самоприниження, самокалічення». Що характерно, у цій книзі в контексті питання релігії, Фрідріх Ніцше зачіпає питання поклоніння людиною святим, що дуже важливо поклоніння наймогутніших серед людей. На його думку, вони це робили тільки для того, щоб відчуті вищу силу волі для того, щоб у ній відчуті та усвідомити свою силу, і що важливо бажання до влади. Все ж, враховуючи факт того, що нігілізм торкається певною мірою атеїзму (якщо брати до уваги наявність нігілізму в середині християнських релігійних течій), варто зупинитися на думках Ніцше про атеїзм. Особливим є момент, на якому він пояснює звідки береться атеїзм як явище. Якщо коротко, то Бог у постаті «Отця», «Судді» та «Винагороджувача», не викликають довіри у людей. Вони піддані запереченню. З чим це пов'язано? На думку Ніцше, крім основних постатей під сумніви потрапляє «добра воля» Бога. На чому базуються сумніви у «добрій волі» Бога? Згідно твердження Ніцше: «Він (тобто Бог) не чує, а якби й чув, то все одно не міг би нічим зарадити» [4, с. 48-53], та в іншому місці «бог – це основа всяких обмов «поцейбічного життя» і всіляких вигадок про «потойбічне». У богові обожнили ніщо, жадання порожнечі проголосили священним...» [5, с. 347].

У відношенні повного заперечення панівної ролі релігії в житті людини та критики її основних положень, Фрідріх Ніцше у контексті свого вчення, розглядав питання моральності людини. Багато уваги в цьому питанні приділено у творі «Так казав Заратустра». По перше, варто зрозуміти, ким у цьому творі виступає Заратустра? У книзі Фрідріха Ніцше він показаний, як пророк і вчитель, який описує, за допомогою простих життєвих прикладів, нігілізм як важливий етап у розвитку всього людства. Як же тоді Заратустра пояснює свою оцінку щодо моралі в житті людини? Тут сам Заратустра пояснює свою позицію. Після однієї з його історій, учні задали йому з одного боку просте, а з іншого боку підступне запитання: «У чому, о Заратустро, мораль твоєї історії»? Вчитель, не задумуючись, дав конкретну відповідь, водночас пояснивши, чого варта мораль у житті людини. «Руйнівником моралі називають мене добрі і праведні; моя історія суперечить моралі...» Таким чином, Ніцше пояснює всю суть цього вчення – відмова від моралі, яку репрезентують так звані «праведні» та «добрі» люди. Вона до нічого доброго не призведе. Проте, необхідно детальніше зупинитися на моментах, де вчитель вважає за необхідність відмовитися від старої моралі. Заратустра каже своїм учням: «Ліпше гнівайтесь, а не соромте! А коли вас проклинають, мені не подобається, що ви хочете благословляти у відповідь. Краще трохи прокляніть і себе!». Цей момент вказує на абсолютну протилежність до відомої християнської тези про те, що коли вдарили в одну щоку, то потрібно підставити другу. Ніцше змушує переосмислити ситуацію прощення, бо, зрештою, навіщо комусь прощати, або дозволяти продовжувати комусь робити зло, натомість відплачуючи кривднику лише добром, якщо можна його зупинити або відплатити тією ж

монетою? Заратустра акцентує увагу на тому, що «вчинити маленьку помсту людяніше, ніж обійтися без помсти». Сам вчитель Заратустра дуже гостро піднімає питання того, що є справедливим і несправедливим. В контексті цього виникає питання, де є та любов, яка може поглину в себе не лише кару, а головне – всю провину [5, с. 68-69]. Цікавим моментом вчення Ніцше є його ставлення до добра. Заратустра щодо прагнення до добра каже так: «Я прагну цього добра, не вважаючи його Господнім законом, ні людським приписом чи потребою: воно мені не дороговказ у понадземний світ і до раю» [5, с. 35]. Звідси, і потреба у «переоцінці цінностей». На місце попередніх думок про мораль, любов, важливість і обов'язковість у житті людини релігії і Бога як Вищого Розуму, приходить думка про волю людини, яка проявляється у здатності самої людини обирати свій шлях, приймати рішення керуючись своїми почуттями, бажаннями та власними переконаннями, а не тими попередніми моральними чи постулатами, які надиктовувалися суспільством та пропагувалися самою церквою. Враховуючи це, варто розкрити ще один важливий елемент філософії Ніцше – волю, який є провідним як у відношенні до життя, так і для становлення нової версії людини, яка відкидає чужу волю, а приймає за закон власних діянь лише волю власну, що постає альфою і омегою моєї поведінки, вибору та відповідальності за них, тобто тих етичних принципів, які упорядковують та зобов'язують мене самого перед самим собою. Етика Ніцше – це вміння і бажання досягати великих цілей, а для цього, на думку мислителя, потрібно або терпіти страждання, або завдавати їх. Найбільше чим захоплюється Фрідріх Ніцше – це сила волі людини, те, скільки страждань та мук здатен кожен витерпіти для досягнення основної мети [7, с. 634-635].

Ця акцентуація на волі людини повною мірою відобразилась у книзі «Так казав Заратустра», де вчитель промовляє: «Я люблю того, хто вільний духом і вільний серцем, – бо голова в нього – тільки нутрощі його серця, а серце веде його до загибелі». Тут варто зазначити, що крім захоплення силою та свободою волі, присутнє і захоплення могутністю розумом людини. Сам Заратустра казав, що любить того, хто живе і прагне пізнання, бо ці пізнавальні потуги є передумовою становлення надлюдини. Крім цього, акцентуючи увагу на трьох перетвореннях людини, Заратустра наголошує, що свободу для нових людських цінностей може здобути людина під час другого перетворення – будучи левом. Він наголошує на тому, що «здобути собі право на нові цінності – то найстрашніший здобуток витривалого і святоблिवого духу. Воістину, це для нього – грабунок, учинок хижого звіра». Важливим питанням у контексті всього сказаного є те, що являє собою розум і свідомість як такі, їх поєднання між собою. Заратустра вважає, що вони є всього лише певне «знаряддя та іграшки», які володіють власною суттю [5, с. 15,26,33], але їх можна використати для збільшення власної сили. Саме Мартін Гайдеггер акцентує увагу на тому, що Ніцше в

більшості випадків не говорить про волю до влади як таку, а натомість зупиняється на «силі». Гайдеггер вважає, що Ніцше таким чином розуміє волю до влади як основну рису суцього. Таким чином, якщо все суще є волею до влади, то основною цінністю є тільки те, чим є влада у її суті. Враховуючи це, автор вказує на те, що воля до влади як принцип нового розуміння цінностей не може мати будь якої іншої мети за межами суцього, крім самої себе [2].

Як висновок даних розвідок, можна зазначити, що для Фрідріха Ніцше концепція нігілізму була своєрідним закликком до дії. Як вже зазначалося вище, відкидання уже усталених традиційних моральних норм та релігійних уявлень мало стимулювати прагнення людства до створення нового значення та переосмислення цінностей для кожного. Не тільки відмова від старих цінностей була в основі нігілізму. Людина мала створювати нові для себе глибоко індивідуалізовані переконання. За своєю суттю, нігілізм мав стати рушієм для визволення людини та створення нею нових принципів життя. Зрештою, питання про те, чим є нігілізм – деякою світоглядною інваріантою, тобто незмінною складовою деякої системи (у даному контексті, цією системою постає сам світогляд особистості), – чи свідомим вибором окремого індивіда, який має сміливість протистояти суспільно-соціальному конформізму або ж можливо деякі обставини змушують його мислити та діяти всупереч, кидати виклик всьому усталеному, типовому, нормальному, – ці питання залишаються відкритими, змушуючи знову й знову братись за їх осмислення та вирішення з позиції того місця та часу, який близький саме нам.

Література

1. Краус. В. Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії / Перекл. З німецької М. Павлюка. – К.: Основи, 1994. – 124 с.
2. Гайдеггер М. Європейський нігілізм. – Режим доступу: URL: <https://weblib.pp.ua/evropeyskiy-nigilizm-6319.html>
3. Нігілізм : єдність песимістичного розчарування та віри у можливість подолання дисгармонії життя / Л.Г. Павлишин // Гілея : науковий вісник. – 2017. – Вип. 117. – С. 146-150.
4. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2002. – 320 с.
5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
6. Проблема нігілізму у європейській культурі (філософські погляди Ф. Ніцше) / І. С. Матвієнко // Гілея : науковий вісник. – 2016. Вип. 110. – С. 156-158.
7. Рассел, Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – К.: Основи, 1995. – 759 с.